

Anexe literare despre Panait Muşoiu

Continuare la broşura „Panait Muşoiu” de Adrian Tătăran

C. Ganait

2022

Cuprins

Cuvânt înaintea anexelor literare (2022)	3
„Informațiuni. Bandele polițienești la Clubul muncitorilor” (<i>Lupta</i> , 11 august 1890)	6
Fragment din I. Peltz, <i>Calea Văcărești</i> , Editura Minerva, 1970, pp. 87-89	8
„Scriitorii despre ai lor. O vizită la Panait Mușoiu” (<i>Dimineața</i> , 11 decembrie 1930)	10
Fragment din Al. I. Ștefănescu, <i>Băiat de București</i> , Editura Albatros, 1976, pp. 143-147	12
„Breviarul săptămânii” (<i>Rampa</i> , 20 aprilie 1936)	14
„În subsolul lui Panait Mușoiu. Ultimul umanitarist al generației de la 1890, a împlinit 75 ani. Inactuala existență a unui boem, exrevoluționar, publicist, editor și singuratic idealist” (<i>Contemporanul</i> , noiembrie 1939, pp. 8-10)	15
„Panait Mușoiu” (<i>Revista Fundațiilor Regale</i> , anul XI, decembrie 1944, pp. 712 – 714)	23

Cuvânt înaintea anexelor literare (2022)

Astăzi, 14 noiembrie, se fac 78 de ani de la moartea publicistului Panait Mușoiu, iar pe 18 noiembrie, 158 de ani de la nașterea lui.

A sosit momentul unei adăugiri consistente la broșura scrisă inițial de A. Tătăran, acum trei ani, ca postfață la ediția din 2019 a lucrării lui Bakunin, *Dumnezeu și Statul*.

Am stat cu nasul, în ultima vreme, prin fel și fel de reviste, și am găsit diverse materiale: articole, recenzii, piese de teatru etc. Aceste noi surse îl arată pe Mușoiu și a sa *Revistă a „Ideei”* într-o nouă ipostază: aceea de temă recurentă în literatură, subiect de reportaje, amintiri ori schițe. Până foarte de curând știam doar de fragmentul din *Calea Văcărești*, roman publicat inițial de I. Peltz în 1933, fragment reluat, într-o formă comprimată, în urmă cu trei ani, pe blogul Pagini Libere, cu titlul „Panait Mușoiu – anarhistul în viziunea sa”.

Așa că nu mică mi-a fost mirarea când l-am găsit pe Mușoiu ca personaj și în alte câteva texte, precum și într-o piesă de teatru.

Pe lângă fragmentele din *Calea Văcărești* și *Băiat de București*, de Al. I. Ștefănescu, fragmente pe care le veți putea citi în paginile care urmează, Mușoiu și *Revista Ideei* apar ca motivație a personajului principal într-o povestire din *Ipoteca și alte povestiri* de Dan Mutașcu (Editura Cartea Românească, 1979, pp. 37-51):

Când îl trimisese la Curpeni să-și scrie articolul, reportajul de la care aștepta atât, Panait Mușoiu, directorul *Revistei Ideei*, îl sfătuisese ferm, cu vocea lui de bunic, să nu se expună, „dar nici să nu se ascundă sau să abjure de la principiile sale socialiste”. Desigur, toate astea Mușoiu i le spusese la București, în cămăruța de pe strada Iepurilor nr. 10, cu o cafea, nu prea grozavă, dar în orice caz o cafea, dinainte, și aici se afla în Z., capitală de județ, la 4 kilometri de Curpeni, unde trebuia s-ajungă, la moșia prințului Caragea (...).

O povestire nu foarte bine scrisă, a cărei linie narativă e uneori greu de urmărit. Acțiunea principală se învârtă în jurul lui Mircea Iova, care e „trimis” de Mușoiu să facă un reportaj într-un sat, la moșia prințului Caragea. Iova se întâlnește cu un fost coleg, actualmente jandarm, care, împreună cu un alt coleg de-al său, se interesează de motivul vizitei sale. Mai apoi îl invită la un restaurant, unde cei doi slujbași în uniformă se ospătează și-i pun în vedere reporterului să plece cât mai repede din localitate. Se subînțelege, deși cu oarecare dificultate, că reportajul pe care urma să-l facă Iova avea de-a face cu evenimentele revoltei țărănești din 1907. Jandarmii insistă că nu s-a întâmplat nimic în sat și că a fost liniște, invitându-l din nou să plece pe Iova. Reporterul se încapățânează, înnoptează la un tovarăș de-al lui Mușoiu, Grigore Calistrat, care ținea pe pereți fotografii cu Darwin, Lassale, Newton, Kepler, Marx și Bakunin, și avea, în plus, și un câine pe nume Kepler (hah!). A doua zi, Iova trimite câteva scrisori la București, simțind că lucrurile sunt tulburi în sat și că s-ar putea să fie în primejdie. Intuiția nu-l înșală. În aceeași seară, este „oprit de o droașcă neagră, înaltă și greoaie” din care coboară cei doi jandarmi, care-l împușcă în cap. Aflăm, în epilog, că jandarmul „se luase” cu fiica prințului Caragea.

Povestea ilustrează, într-un mod poate prea simplist, alianța nefastă dintre elitele politice și economice și mașinăria de represiune a statului, care se îndrepta, cu consecințe adeseori tragice, și împotriva gazetarilor și militanților socialiști.

Panait Mușoiu mai este amintit și în volumul de memorii, *Vremuri, oameni...* de Ștefan Voicu (Editura Eminescu, 1980, p. 29), unde apare în mijlocul micului cerc de dezbateri politice pe care-l anima, undeva pe la mijlocul anilor '20:

(...) am mai avut timp să trec pe la ceainăria de pe Calea Văcărești.

Am nimerit-o bine. Încă din ușă, prin fumul gros de țigară, i-am văzut în jurul obișnuitei mese din fund și mi-am dat seama că discuția este aprinsă și că ea este în toi. Cinci inși. Care cu gesturi largi, grandilocvente, de credeai că acum-acum răstoarnă paharele cu ceainic cu tot, care mai mult șoptit, cu ochii aprinși de patimă, de pasiune, care cu aer sceptic, cu suveran dispreț față de toți și de toate. Cel puțin de două ori pe săptămână, combatanții – patru-cinci-șase-șapte și chiar opt la număr – deslușeau, în nesfârșite și ireconciliabile controverse, încâlcitele probleme filozofice nedelegate de veacuri, puneau la cale marile transformări revoluționare ale lumii, orientau destinele omului și ale societății, destinele întregului univers, definite în sentințe tranșante și fără drept de apel.

Unde sunt, doamne, înălțătoarele confuzii și sfintele iluzii ale vremii? Scânteii țâșneau din înverșunatele ciocniri, din care mă străduiam să pricep și eu totuși câte ceva, cât mai mult cu putință. Max Stirner, Kropotkin, Bakunin cu tot alaiul lor de anarhiști care umpleau paginile mult-căutatei pe atunci *Revistă a Ideei*, a lui Panait Mușoiu, se ciocneau furtunos cu Lenin și Troțki, cu Buharin, cu Dobrogeanu-Gherea, cu *Capitalul* lui Marx în prezentarea lui Deville, cu materialismul istoric din broșura lui Lafargue și din prefața lui Racovski la traducerea lui Engels! Combatanții nu-și găseau liniștea și împăcarea – „coexistența pașnică ideologică”, cum s-ar spune astăzi – decât târziu în noapte, când începea să se simtă apropierea primelor sclipiri ale dimineții. Atunci, și doar atunci, spiritele oboseite se potoleau pe platforma comună a învățăturilor ce mi se păreau deosebit de înțelepte, ale lui Haeckel și Max Nordau, dacă nu interveneau între timp Spinoza, Kant sau Vasile Conta, pentru a stinge capetele învăpăiate și a toci asperitățile. (...)

Piesa de teatru *Suntem și rămânem* de Paul-Cornel Chitic, a apărut în 1975. Acțiunea se petrece la finele secolului XIX, atunci când în mișcarea socialistă autohtonă s-a produs prima schismă, cea între adepții social-democrației, deci ai „căii legale, parlamentare” și cei care, asemeni lui Mușoiu, erau mai degrabă înclinați spre calea revoluționară și acțiunea directă. Cea mai vizibilă și prezentă în piesa de teatru este „partida socialiștilor” (sau „tabăra socialiștilor”), din care făcea parte și Mușoiu alături de Constantin-Dobrogeanu Gherea, frații Nădejde, Sofia Nădejde, Constantin și Maria Mille, V. G. și Cornelia Morțun, Anton Bacalbașa, Georges Diamandy, C. Stere și alții. Este amintit și Partidul Liberal și cel conservator. Pe lângă partide, Engels, Plehanov, Kautsky, sunt prezenți și ei.

Prin *Suntem și rămânem*, Paul-Cornel Chitic propune o modalitate valoroasă de teatru politic, realizată, printr-o tehnică dramaturgică bine gândită. O lume în care au loc grave confruntări ideologice este adusă în scenă (...). Tinerii socialiști români parcurg, etapă cu etapă, drumul clarificării ideologice, se înfruntă deschis, se acuză reciproc de greșeli, conștientizează sensul acțiunilor ce urmează a fi întreprinse pentru mobilizarea muncitorilor români.

(*Teatrul*, nr. 3, 1982, p. 3)

Piesa *Suntem și rămânem* reconstituie, în linii generale, lupta clasei muncitoare la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru organizarea ei politică. Acțiunea piesei se derulează în strânsă legătură cu atitudinea partidelor burgheziei și moșierimii față de eforturile muncitorimii de a crea un partid revoluționar. Personajele sunt reale, atestate documentar, iar multe din replicile lor se pot întâlni în arhive, articole din presa vremii, lucrări memorialistice.

(*România literară*, ianuarie-martie 1986)

Piesa mai degrabă am răsfoit-o, dar și s-o fi citit pe de-a-ntregul, nu s-ar fi potrivit cu fragmentele selectate, deoarece, înainte de toate, această adăugire are și un scop poate un pic „hazliu”, anume acela

de a prezenta locuințele lui Panait Mușoiu și pe el, în dânsule. Un fel de *Hi, I'm P. Mușoiu and welcome to my crib(s)*.

Deja am aflat cum era cafeaua din „cămăruța de pe strada Iepurilor nr. 10”, urmează să aflăm viața de la hanul de pe Calea Văcărești și cămăruțele din Fluierului 28, și Popa Soare 69, Mușoiu fiind un chiriaș care a trebui să se mute de nenumărate ori. Desigur, am mai inclus câteva „diverse”, de dragul artei.

C. Ganait

14 noiembrie 2022

„Informațiuni. Bandele polițienești la Clubul muncitorilor” (*Lupta*, 11 august 1890)

Azi a venit în redacția noastră una din victimele Poliției de la Clubul Muncitorilor, anume Ioan Toluntan, de fel român din Moldova, stabilit de mai mulți ani în București ca vizitativ și ne-a făcut declarațiile următoare:

În ziua bătăii stam la Clubul muncitorilor împreună cu V. Dumitrescu elev la școala de comerț, cu d. Cătină și d. Mușoiu. La un moment dat intră în sală un om mărunțel cu mustața groasă gălbioară, ca de 36 de ani, și care dându-se drept un învățător sătesc cere d-lui Mușoiu ziarul *Munca* și începe a-i povesti de suferințele țăranilor. În această vreme mai sosește un strungar membru al Clubului și spune ceva la ureche d-lui Cătină, care este afară. Zisul învățător se ia după el și prin rezezierea cu care pleacă ne lasă mirați. Atunci strungarul ne spune că acel om ieșise de la poliție și că acest lucru îl comunicase d-lui Cătină. N-apucase să ne istorisească aceasta când ne vedem năpădiți de mai bine de 10 inși cu bastoane groase în mână, cari nici una nici alta ne și iau la bătaie strigându-ne: „Na politică; mai faceți politică”. Nepregătiți cum eram a fost vai de noi; loviți în toate părțile, pisăgiți în picioare de aceste fiare – d. Mușoiu mai ales era ținta lor, – cătăram să fugim înspre ușă. Ajuns la ușă luai seama că e ținută pe din afară și încordându-mi cele din urmă puteri putui s-o deschid nițel și văzui că e ținută de un sergent polițienesc.

În vremea asta bătaia urma și tocmai când publicul se aduna mai numeros afară, se lăsă ușa de putură a ieși. De îndată însă furăm târâți la Poliție, de către sergenți și de către chiar bătaușii noștri.

La poliție

Duși la Poliție înaintea d-lui prefect nici nu mai știu ce s-a petrecut cu mine, atât eram de zăpăcit de durere; când veni însă rândul d-lui Mușoiu auz că îl anunță, că o să-l dea în armată; iar pe V. Dumitrescu că o să-l dea afară din școală. D-lor bătuți, cum erau de răniți d-abia puteau vorbi și d. Mușoiu ținându-se de cap, d. Prefect îi spuse răstit să nu se mai fandosească.

De aci furăm porniți spre arest. În sala Prefecturii ne întâlnirăm atunci cu d. locotenent de jandarmi Părăianu, căruia un agent arătându-i haina sa descusută îi spuse că noi i-am rupt-o. Atât a fost destul ca d. locotenent să sară asupra d-lui Mușoiu căruia îi cară vreo 5-6 palme groaznice, și zbieră agenților să-l bage la carceră. Pe mine încă m-a bătut cu o cravașa d. locot. Părăianu, amenințându-mă să mă dea afară din țară ca vagabond, cu toate că eu îi spuseseam că am domiciliul și familia mea în București în strada Țăranului.

De aci furăm despărțiți; d. Mușoiu fu oprit acolo, iar pe mine și pe V. Dumitrescu ne porniră spre secția 26, unde furăm ținuți 48 ceasuri, în timpul cărora nu ni se dete nimic de mâncare. După sosirea noastră la secție d. comisar a făcut un proces-verbal, în care nu știu ce o fi scris și mi l-a dat să-l iscălesc.

De frică m-am supus. Ieri pe la amiază mi-a dat drumul după ce d. Părăianu îmi mai dete de vreo două ori cu cravașa.

Acesta e sfântul adevăr, așa cum s-au petrecut lucrurile și așa cum le pot spune azi când mi-am cules nițel mințile.

Am văzut prin gazete că se zicea cum că un birjar cu care d. Mușoiu ar fi petrecut în ajun, nemulțumit și beat, ar fi provocat bătaia. Declar că în ajun nici nu mă întâlnisem cu d. Mușoiu, ne cum nu chefussem. Pentru mine nici nu încapă îndoială, lucrul era pregătit dinainte, și venirea zisului învățător a fost numai

spre a vedea dacă în Club nu suntem numeroși, ceea ce găsim a și mers d-a înștiințat banda de bătauși să intre.

Nici unul din cei ce ne bătuse n-a fost arestat.

Din povestirea de mai sus limpede și simplă a omului ce s-a prezentat înaintea noastră și a cărui identitate ne e garantată atât de persoane cunoscute nouă și cari îl însoțeau, d. Cătină și Radovici, cât și de starea în care se găsea: semne de lovituri pe cap și corp, hainele sdrențuite, reiese până la evidență că versiunea d-lui colonel Algiu e o curată invențiune, nici măcar inteligentă. *Ceea ce e încă grav de tot și asupra cărui noi vom reveni, e faptul monstruos al bătaiei tot a celor bătuți de către poliție în chiar localul poliției. Isprava aceasta e o infamie neîntrecută și constituie o adevărată crimă.*

Nu mai puțin monstruos e faptul deținerii chiar și acum a d-lui P. Mușoiu și nearestarea nici unuia din bătauși.

Ce dracu, chiar înscenările au nevoie de ceva mai multică iscusință. Aci negliobia se ia la întrecere cu infamia.

Fragment din I. Peltz, *Calea Văcărești*, Editura Minerva, 1970, pp. 87-89

Mândria lui Șulăm Șolț era, desigur, casa din strada Traian. A cumpărat un bordei și a ridicat câteva încăperi omenеști. Mahalaua gospodinelor, firave sau deformate de mizerie, și a copiilor dezbrăcați și înrăiți de lipsuri îl scotea chiar bogat. Puțini evrei aveau în strada asta și mai ales în partea care da spre Calea Dudești locuință proprie. Cei mai numeroși – negustori ambulanti, vânzatori în magazinele de pe Lipscani, samsari cu destine greu de bănuț, lucrători și funcționari de birou cu lefuri nenorocite – de-abia își duceau zilele. Chiar în gura străzii, ochiul, fie el cât de nedepins cu scrutarea altor ochi, înțelegea că acolo e un sediu al calicilor. (...) Dar peste drum? Treceai un loc viran, întins și trist, și dădeai de-un fel de han plin de bălegar și de gunoaie; pe ambele părți: cizmari ignorați de tineretul cartierului, croitori famelici și dominând peste copii fără număr, instalatori „de electricitate” – cum se prezentau, cu demnitate, în pantalonii lor găuriți – studenți originari din îndepărtate târguri dorohoiene, spălători de vase din marile restaurante centrale, cerșetori corecți în beteșugul lor expus privirilor; o mână ruptă, un ochi spart, un picior de lemn – un popor amestecat și învins.

În han locuia și „anarhistul” Moșeanu. Avea un cap de pictură expresionistă: pletele acopereau gulerul cămășii rusești, ochii verzi, nici calzi, nici reci, priveau nepăsător lumea, în adăstarea alteia, iar fruntea, mare, dominantă, purta pe ea semnele gândurilor multe – toată numai brazde. Moșeanu avea o singură cameră plină de cărți. De-abia mai era loc pentru patul de fier și pentru o masă de scris. Toată ziua lucra. Întocmea o revistă lungă, în paginile căreia se întâlneau toți așii filozofiei și sociologiei clasice, moderne, contemporane – de la conservatorii ponderați, până la extremiștii catastrofali. În mintea și sub condeiul lui, anarhistul îi întrunea pe toți. Pe vremuri luase parte la mișcările de stânga. N-a fost niciodată, însă, un luptător, un agitator. A îndurat, cu mândrie și cu un uriaș dispreț față de societate, schingiuirile cu care, pe atunci, se încercauciderea ideilor, dar n-a stăruit în politica militantă. Temperamentul nu-i îngăduia munca braț la braț cu masele, întru atingerea țelului comun. Trăia ca un pustnic. Mânca pâine și brânză – de obicei pâine. Nu fuma, nu bea, nu se distra din banii proprii. Invitat la masa vreunui prieten mai cuprins, Moșeanu dovedea o poftă robustă și prelungită: viața pe care o ducea nu însemna, deci, aplicarea unui program, ci groaza de a cheltui din punga proprie măcar o lețcaie. Îi plăceau bunurile pământești: o friptură, un păhărel de vin, o plimbare cu trăsura, o călătorie, o femeie... Dar nu se îndura să scoată pentru asta un bănuț. Fusese căsătorit. De pe urma acelei căsnicii avea un băiat: isteț și îndemânat. Nu izbutise însă să-l păstreze pe lângă sine. Când nu gândea, Fănel evada prin provincie, de unde ajungea până acasă la Moșeanu, vestea unor „isprăvi” supărătoare ale împielitului. Anarhistul nu pricepea deloc de ce un băiat deștept, dornic de hrană, de joacă, de libertate, nu se poate împăca – orice ar face – cu sfertul de metru de pat în care trebuia să doarmă, gol pușcă (din economie!), și cu coaja de pâine, dăruită cu precauție, de părintele sever.

Din când în când, omul primea vizita unor tineri palizi și covârșiți de lecturi și proiecte revoluționare.

Locuind în mansarde sau în beciuri – lipsiți de soare, de aer, de mâncare – fără mângâierea unei mâini de mamă sau de iubită, zdrențuiți, nedormiți și veșnic flămânzi, băiețandrii ăștia întârziiau ceasuri, zile și, câteodată, nopți întregi la Moșeanu, în dezbateri fierbinți asupra lumii viitoare... Anarhistul îi puneadea să traducă o pagină din cutare doctrinar extremist, să facă o corectură a revistei sau să lipească mărci poștale pe adresele abonaților. Băieții îndeplineau rugămintea lui Moșeanu cu o ardoare de misionari. „Neînregimentați” în niciun partid – dincolo de orice disciplină – ei vedeau în omul care se izolase de semenii între cărți un ideal de viață. Ajutându-l, li se părea că ajută împlinirea gândului pentru care jertfeau totul: familie, avere, profesiune, dragoste...

Moșeanu se bucura de stima vecinilor care îl venerau pentru disprețul pe care îl dovedise nevoilor omenești; mahalagii știau că anarhistul nu înghite fiertura cu lunile, nu face foc niciodată, culcându-se în odaia rece chiar pe vremea gerurilor siberiene – nu are niciun ochi de om sau de animal, pe lângă casă care să-l privească sau să-l ajute la boală, la o nevoie – într-un cuvânt îl și compătiseau, îl și admirau. Marcel, de pildă, șeful unei bande alcătuită din opt frați, hoți și pușcăriași cunoscuți, se exprima întotdeauna cam astfel despre Moșeanu: „E candriu!”.

Iar bătrânul talmudist Flamm, care de asemenea mânca o dată la două zile, ostenind nopți întregi asupra foliantelor sfintelor tipărituri ebraice, îl considera un mucenic. „Un om ca el – spunea bătrânul, mângâindu-și ciocul de zăpadă – se naște rar!”.

„Scriitorii despre ai lor. O vizită la Panait Mușoiu” (*Dimineața*, 11 decembrie 1930)

Fusesem invitat, cam de mult, de către amicul Panait Mușoiu, să-l vizitez.

Dar multiplele mele obligații, – alergături pe la Bănci pentru preschimbări, audiențe de acordat diferiților miniștri etc. – m-au împiedicat să urmez invitației sale.

Însă, acum câteva zile mi-am luat curajul în dinți și m-am dus să-l văd.

Cine n-a auzit de Panait Mușoiu. Că e un tip excentric, nu e de discutat. Dar are și o locuință cam excentrică: șade tocmai în strada Fluierului. Ce-am fluierat eu pe drum până acolo! Maică doamne!

Dar tot l-am găsit, după descrierea pe care mi-a făcut-o un om din Obor.

Mi-a spus:

– Domnule! Să vezi ce palat are! Numai să nu suni Ia poartă că nu prea are sonerie. Și când intri, să te apleci, că d-ta, deși ești destul de scund, poți să-i strici pragu de sus, cu capu.

*

Și închipuiți-vă că am ajuns. Intrarea e comodă: poartă n-are, deoarece lipsește gardul. Palatul, în care locuiește Panait Mușoiu, poate să tot aibă 2,50 metri înălțime, dacă nu și mai mult, cu doi-trei centimetri.

Când intri, e drept că trebuie să te apleci, altfel riști să-i dărâmi palatul căci stă cam într-o rână.

Dacă ai răzbit în culoar, trebuie să o faci la dreapta. La stânga e greu s-o faci, că n-are decât pachete de cărți, de jos până în tavan.

Când m-a văzut amicul Panait a vrut să mă ia în brațe, dar n-a putut, fiindcă n-avea loc să desfacă brațele.

Și m-a poftit să șed pe ceva care mi s-a părut că e un pat, dar era tare al naibii. Era alcătuit probabil din cărți peste care erau așternute două velințe. De jur împrejur cărți, cărți și iar cărți. Era un fel original de a capitona pereții, ca să țină mai cald. Însă în odaie era un frig boreal, sau poate și austral; dar aș băga și mâna în foc, ca să dovedesc cât de frig era acolo.

Și am stat de vorbă.

Cu Panait Mușoiu e totdeauna agreabil să vorbești. Chiar și când tremuri de frig.

E un om pe care toată lumea îl știe dar nu-l cunoaște. E apostolul unei idei, pe care încearcă de o jumătate de secol să le impună lumii cugetătoare. Mulți îl citesc, (căci le trimite cărțile ce editează), multi îl admiră; dar foarte puțini plătesc volumele primite.

Cum era pe la amiază, și cam întuneric în odaie, l-am întrebat:

– N-ai lumină electrică?

– Eu n-am, dar au vecinii mei, și e destul.

– Văd că n-ai sobă... Poate ai calorifer?

– Au vecinii: eu mă încălzesc vara și fac provizii de căldură și pentru iarnă.

– Și masa unde o iei? Căci văd că nu ai pe aci nimic care să denote că obișnuiești să mănânci...

– Masa? La cantina de pe cheiul Dâmboviții: 15 lei două feluri. E cam departe de aci, dar, mă consolez, cu gândul, că fac mișcare și nu mă îngraș. Mă scuzi câteva minute...

*

Rămas singur, m-am uitat la cărțile pe care le avea acolo. Cei mai mari cugetători ai lumii, traduși de el, se aflau înghesuiți în odăița aceia friguroasă. Erau: Aristofan. Th. Carlyle, Chateaubriand, P.

Kropotkin, E. Malatesta, M. Maeterlink, Pluton, Plutarc, Ch. Richet, John Stuart, Mill, Voltaire, Cernișevski, Seneca, Antioco Zucca și o mulțime de alți. Probabil că ei nu simțeau frigul din cei doi metri pătrați rămași liberi.

Și mă gândeam la ciudățeniile vieții: o jumătate de secol de muncă, bașca de ceea ce a scris original închinat unui ideal: dragostei de aproape și dorinței de a răspândi lumina în straturile populare.

La 66 de ani Panait Mușoiu este același idealist, ca și acum 50 ani, când făcea planuri menite să ferească lumea, planuri de pe urma cărora azi mănâncă odată pe zi la cantina comunală de pe cheiul Damboviței.

*

Panait Mușoiu a revenit dichisit ca pentru o plimbare.

...Și am pornit agale spre cantina muncitorească comunală unde era vorba să-mi facă tratație cu două teluri de mâncare.

Dar pe drum ne-am pierdut... în discuții privitoare la editură și la literatură, până am ajuns la statuia Iul C. A. Rosetti. Aici m-a oprit un oftat greu al lui P. Mușoiu.

– Ah! Păcat că nu pot să tipăresc și cele ce a scris C. A. Rosetti! A fost un mare democrat: unul din cei mai lucizi vizionari!

Și s-a pornit pe o serie de elogii, care m-au făcut să uit de invitația lui. Așa că ne-am despărțit: el plecând spre cantina comunală și eu, fascinat de ideile lui, m-am trezit abia acasă cu regretul, că pierdusem prilejul de a gusta din cele două porții pe care mi le făgăduise cu atâta generozitate.

Și cu toate astea, când te gândești că un cugetător și muncitor de talia Iul Panait Mușoiu, după o jumătate de veac de eforturi nobile, ajunge să ia masa la cantina comunală, parcă te ia cu fiori.

Vasile Pop

Fragment din Al. I. Ștefănescu, *Băiat de București*, Editura Albatros, 1976, pp. 143-147

Volan nu este numai artist, el este „un om superior”, singur spune, și de asta și-a putut da seama Mitulică, atunci când tot cerându-i el cărți, Volan s-a plictisit și i-a spus:

– Știi ce? Am eu un prieten. Un savant, nu așa... Are o odaie plină de cărți și-i un om foarte bun. Am să-ți dau un bilet să te duci la el și cu siguranță c-o să-ți dea multe cărți să citești.

A durat foarte mult până când i-a dat Volan biletul, dar a meritat să se roage atâta de el, pentru că ceea ce a văzut acolo, a fost extraordinar.

Sigur, s-a spălat, și-a pus o cămașă curată (din păcate a trebui să meargă-n picioarele goale, pentru că este vacanța mare, și ghetele, cu toate că sunt destul de rupe, sunt încuiate-n dulap, n-are voie să le poarte decât duminică!) și-a luat-o pe jos, spre strada care scrie pe plic. S-a dus de fapt de mai multe ori, pentru că nu era persoana acasă. Scrie pe plic „Domnului Panait Mușoiu” și Mitu a crezut întâi că Volan a greșit, pentru că Mușoiu, da, există ca nume (este chiar și un general, foarte gras, care e desenat în ziare, mâncând niște sarmale cât pepenii!) dar Mușoiu cu „u”?

– Așa-l cheamă. Las-că știu eu mai bine! s-a supărat Volan, și-atunci Mitu a tăcut mâlc, pentru că, dacă nu-i mai dădea bietul?

În sfârșit, abia a treia oară l-a găsit. Era acolo o femeie rea care-l repezea mereu:

– Ce tot cauți p-aici? Pe cine cauți? Ce-ai tu cu socialiștii? Nu-i acasă! O fi la pușcărie, că cine-l vede? Țicnitu-ăla bătrân, cu cărțile lui, vai de capul meu, cine m-a pus să-i închiriez, că mai bine-mi luam lumea-n cap!...

Și tot felul de vorbe, că lui Mitulică i se făcuse cam frică, dar nu se lăsase, pentru că nimic nu este mai frumos pe lume decât să citești și unde poate el să găsească oameni care să aibă cărți, și mai ales, care să-i dea și lui?

Și, într-adevăr, Domnezeu l-a răsplătit pentru răbdarea lui, fiindcă a fost foarte frumos și foarte interesant!

– Te caută cineva, domnu’ Mușoiu! a spus, după ce a bătut în ușă, proprietăreasa cea rea, care acum, în mod curios, vorbește mult mai politicos.

Nu este o casă mare, e cam ca la ei în curte, ba și mai mică, are chiar pământ pe jos, și tabla de pe casă este ținută, cu pietre și cu buturugi, ca să n-o ia vântul. A ieșit pe ușă un domn foarte bătrân, cu barba albă, cu fața roșie, un fel de „Sfântul Petru”, care a zis:ă

– Ce dorești, băiete?

– Am o scrisoare pentru dumneavoastră, vă rog.

Moșul a luat scrisoarea, a citit-o, s-a uitat la picioarele lui Mitu (e tot în picioarele goale, și nici cămașa nu mai este așa curată ca prima oară, dar ce, poți să ai mereu cămașa spălată și călcată?) și pe urmă-i zice:

– Poftește dumneata înăuntru!

Sigur că Mitulică a fost foarte încântat că-i zice dumneata, nu atât pentru sine, dar pentru proprietăreasa cea arțăgoasă, care stă moț, acolo lângă ei, parcă-i suspectează. Așa că, bine-a făcut domnul Mușoiu, că i-a-nchis ușa-n nas.

Când intră întâuntru, este puțin cam întuneric față de soarele orbitor de afară și odaia este foarte, foarte strâmtă, dar după ce s-au obișnuit cu lumina scăzută, rămâne deodată tablou, pentru că nu era o odaie normală, cu pat, masă, dulap, scuanе, și e ca un fel de ladă mare cu cărți, sute și mii de cărți, unele în vrafuri, aranjate lângă perete, până sus în tavan, altele, grămezi pe jos, și masa, abia a descoperit-o, este tot plină cu cărți, și deasupra și dedesupt, și scaunele – unul mare și două mici – sunt și ele înecate sub cărți, și patul are cărți și pe el și pe alături, și mai ales dedesupt, iar dulap n-a văzut nicăieri, abia târziu, observă un fel de poliță în perete, și bineînțeles, miroase a praf și a închis, dar nu urât, pentru că este mult busuioc uscat, iar soarele varsă prin ferestruică două găleți de lumină aurie.

Și Mușoiu i-a dat un scaun din alea mici și a început să-l întrebe cine e și, mai ales, ce-a citit până atunci și că să-i spună „Tot, tot, tot!”.

.....
Despre toate astea, i-a spus mai puțin lui Mușoiu, care șade pe-un scaun d-ăla mic, ca de cizmărie, cu fundul de piele, și se tot trage de barbă, dar ochii îi sunt luminoși și blânzi, cu toate că parcă lăcrimează, de, ca la un om bătrân!

Și la sfârșit, Mușoiu i-a dat un măr și vreo zece cărți, nu prea mari, cărți mai mici, cu coperte din foaie subțire. Sunt cărți roșcate, din *Biblioteca pentru Toți*, și cărți albastre din *Biblioteca Minerva* și cărți verzi din *Biblioteca Căminul* și i-a dat și unele, alb cu roșu, din *Biblioteca Revistei Ideea*, în care se afla tipărit și numele Panait Mușoiu, și-atunci Mitu s-a făcut și mai mic, pentru că și-a dat seama că pentru prima dată în viața lui stă de vorbă cu un scriitor, un adevărat scriitor, cu barbă albă, „un savant, nu așa...”, cum foarte bine a spus Volan.

Și lucrul cel mai nemaipomenit a fost că l-a sfârșit, când el a întrebat când trebuie să le aducă, Mușoiu i-a zis:

– Nu trebuie să mi le mai înapoiezi. Sunt ale tale.

A vrut să-i pupe mâna de bucurie, dar s-a stăpânit (că acum este prea mare, nu mai trebuie, la bărbați, să le spună „sărumâna”, și cu atât mai puțin s-o și facă, numai la cucoane, și-anume la cele bătrâne), iar Mușoiu l-a scos din încurcătură, pentru că l-a mângâiat pe cap. Și când Mitu a întrebat dacă mai poate să mai vină, Sfântul Petru a zis:

– După ce le citești, vii și-mi povestești și-atunci am să-ți mai dau și altele!

Ceea ce, se poate spune că este aproape o minune!

Mitulică s-a dus acasă foarte fericit, în câteva zile le-a citit pe toate, chiar și *Biblioteca Ideei*, care sunt mai grele, și s-a dus într-un suflet înapoi, acolo, la raiul de pe strada Fluierului, la Sfântul Petru cel Bun și Frumos, dar proprietăreasa cea arțăgoasă l-a luat în primire, de cum l-a văzut.

– Să nu te mai prind p-aici că-ți rup picioarele! Lua-v-ar dracu pe toți, cu cărțile voastre, că mi-a ieșit buhul în mahala și rămân cu casa neînchiriată. Cară-te d-aici, n-auzi, nu mai șade aici, s-a mutat la țuhaus, s-a dus unde-a dus mută iapa, că era să mă ia ăia și pe mine, mânca-i-ar moartea, și arde-i-ar focul de curcani și de sticleți și de vistavoi! Pleacă d-aici, n-auzi? Pleacă, până nu pun câinii pe tine!

Și-atunci Mitulică a plecat, și chiar a plâns acolo, pe strada Fluierului, și nici nu știa ce bine face că plânge, pentru că într-adevăr, niciodată nu l-a mai văzut pe Panait Mușoiu, pe Sfântul Petru, pe unul din cei mai buni oameni din lume și din viața lui.

„Breviarul săptămânii” (*Rampa*, 20 aprilie 1936)

Am văzut într-o librărie o carte prost tipărită, ca în vremurile eroice ale tiparului, cu literă mică, rânduri înghesuite, hârtie neagră – și care totuși mi s-a părut emoționantă prin devotamentul care trebuie să fi fost cheltuit pentru a fi scoasă la lumină.

Este „Walden” de H. D. Thoreau tradusă și tipărită de Panait Mușoiu.

Panait Mușoiu este un nume aproape legendar al publicisticii românești. Noi, care ne permitem să fim blazați la 30 de ani, ar trebui să-l privim cu oarecare remușcare pe acest bătrân admirabil, muncind de ani de zile cu condeiul în mână pentru câteva delicate închipuiri, în care el crede în ciuda timpului, în ciuda noastră, în ciuda lui...

Nu știm cum a descoperit Panait Mușoiu pe Thoreau și cum de s-a oprit la „Walden”. Este o alegere norocoasă.

Henry David Thoreau este – sunt convins – un necunoscut la noi. Pe vremuri, când l-am citit pentru prima dată (într-o traducere mai veche la N.R.F.) am încercat să conving pe cititorii mei de valoarea umană a acestui scriitor american din ceacul trecut, de interesul documentar al cărților lui și de poezia lor primitivă, sinceră, bucolică. Cred că n-am izbutit.

„Walden” e o carte frumoasă, bogată, plină de umanitate, plină de încredere în viață – o carte salubă, care redă plantelor, peisagiilor, culorilor, un gust original, o tinerețe de izvoare...

Mihail Sebastian

„În subsolul lui Panait Mușoiu. Ultimul umanitarist al generației de la 1890, a împlinit 75 ani. Inactuala existență a unui boem, exrevoluționar, publicist, editor și singuratic idealist” (*Contemporanul*, noiembrie 1939, pp. 8-10)

Așa denumita generație idealistă, de pe la sfârșitul secolului trecut, stegară a curentelor politico-sociale menite să promoveze la noi miturile anumitor iluminați din occident – e aproape cu totul dispărută.

Din extrem de puținii supraviețuitori, – poate singurul – Panait Mușoiu continuă să ducă mai departe, fără arenă, fără public, fanionul unei credințe volatilizate.

Rămas partizan al ideilor progresiste ce au învăpăiat îndepărtata lui tinerețe, Panait Mușoiu stăruie cu o admirabilă consecvență, cu o inalterată energie să răspândească de mai bine de o jumătate de veac cărțile și lucrările autorilor săi favoriți, filozofi, sociologi și umanitariști – Engels, Lafargue, Elisée Reclus, Kropotkin, Bertrand Russell, Paul Eidbacher, J. J.-Maréchal, Thoreau etc.

Adeptul unei concepții de viață originală, care exclude superflu-ul și tot ce constituie în genere plăcerile brute, Panait Mușoiu și-a croit încă din tinerețe un mod de existență conform cu principiile sale directe. Am crezut interesant să prezentăm cititorilor, cu prilejul aniversării de 75 de ani a bătrânului publicist – un aspect al acestei existențe sui-generis, substanțială, evocatoare și pitorească. Reportajul ce urmează e rezultatul unei vizite în subsolul singuratecului scriitor.

N-ai o fotografie a lui Panait Mușoiu? Ca să-l recunoști nu-i nevoie de un atare document, nimerit pentru mine sau dumneata – făpturi fără caracteristică, uniforme. Îl poți repera, după un semn din afara persoanei sale. Căci trebuie să știți, acest înțelept a ridicat simplitatea în ce privește bunurile lumesti, la rang de dogmă – și că în consecință, bătrânelul ce poartă mereu aceeași haină închisă în anotimpul negurei și ploii – aceeași haină albă chiar din pragul primăverii – e dumnealui. Sunt lesne memorizabile, indiciile astea vestimentare. Se impun chiar ele atenției, ca o particularitate veșnică proiectată. Sar în ochi.

Dacă mai adăugăm amănuntul că vechile straie de in sunt tivite de la rever până-n poale cu șiret negru – cum se conturează cu o dungă groasă de tuș un desen palid – cred că ni se oferă maximul mijloacelor de identificare. E singurul costum de vară în acest gen, din București. Te pomenești că și din țară, dacă n-am bănuî în provinciile cu oțetari și tradiție a naftalinei – niscaiva rare exemplare asemănătoare. Între ele s-ar putea trage o linie de unire istorică, fiindcă probabil croiala lor aparține aceleiași obârșii... idealiste.

Aceste dichisuri de ținută nu sunt – ferit-a sfântul! – marca vreunei deșarte originalități. Nu. Ele ar fi mai curând, expresia devenită tic, leitmotiv – a unei neștirbite stări de spirit – de pe vremea când lavaliera, pălăria calabreză, pletele așa zise rebele, constituiau elemente de demarcație socială. Cu cât mai pronunțate, cu atât mai ostentative, mai doctrinare. Anevoie revii la bătrânețe, asupra unor obiceiie

în care doarme și poate palpită încă, un trecut generos. Un trecut de patos, de burzuluială, de credințe învăpăiate, de gesturi aprige – proiectat pe un decor de caschete și bluze proletare. E greu desigur lui Panait Mușoiu să renunțe la nevinovata vipușcă, singurul blazon de consecvență nu față de credința lui rămasă aceeași, curată și bună – ci față de ceilalți, de universul ingrât, ce te judecă după blid nu după fiertură. Firul acesta de mătase îl desparte de lume. Atât.

Să vă mai dau și alt semn de recunoaștere, în cazul când îi ignorați adresa. E ceva mai dificil, însă efortul e legat de pitoresc. Acest semn completează icoana morală a blândului revoluționar, dușman al pompei și comodității. Cercetați mansardele și subsolurile periferice. Nu a tuturor periferiilor, ci ale uneia numai, Negru, unde a ancorat de multe decenii, predilecția topografică a singuratecului cărturar..

Eu așa l-am dibuit. Am întrebat în cartier, de un moșnegel cu haină albă tivită cu șiret de culoare închisă, buzunarele umflate de broșurele, cravată nu înnodată ci petrecută simplu pe sub guler – ah! reminiscențele neglijenței rebele! – și mi-a fost suficient. N-a trebuit să împlinesc portretul cu alte trăsături (statură mică, musteață albă stufoasă, sprâncene idem, ochi albaștri, ten trandafiriu).

Mi s-a tras un cerc în jurul unei zone din preajma Halei Traian. „Pe acolo îl găsiți.”

Nu interesează cât a durat explorarea, coborând și urcând. Dacă aș fi cunoscut detaliul că Panait Mușoiu e de câțiva ani sub zodia subsolului – economiseam firește și gleznele și respirația. Important e că l-am găsit. La extremitatea străzii Popa Soare.

Am descins în sfârșit, ultimele câteva trepte, ca într-o lumină ce se degradază. Și e devreme totuși. Oltenii încă au coșurile pline; căruța cu gheață nu și-a isprăvit rondul; până deasupra creștetului, soarelui îi mai trebuia câteva bunicile ceasuri. Aci jos, în subsol, e umbră, e crepuscul.

Cioc! Cioc! N-a întrebat de după ușă cine-i acolo, n-a săgetat o privire pe sub jurnalul gălbenit ce acoperă ferestrele. Nu-s pentru el atari gesturi prevăzătoare. Înțeleptul nu se ferește de nimeni. Între viața lui domestică și cea exterioară nu se interpun nici lacăt, nici ură, nici ziduri, nici bănuială. Poftim! – cheia e pe dinafară. A uitat sau a neglijat s-o scoată peste noapte. A dormit totuși senin, ca omul cu cugetul împăcat, pe care o lungă experiență l-a învățat că nu zăvorul de turci e dătător de somn pașnic. Din stradă, de te chinăști, până jos unde-i ferestruica stropită cu noroi, ca un obraz de șoltic – și dacă stai o leacă să străpungi mohorala, (e recomandabil să ștergi sticla cu palma) – îl poți surprinde pe Panait Mușoiu asupra tainelor lui cotidiene. Scrie.

Și de vrei să bruschezi formele, apeși deadreptul clanța, fără să bați. Nu vei stârni nicio mânie, nicio observație.

– Bună dimineața?

Iată-l în ținută de Moș Crăciun domestic: cămașa de noapte desfăcută la gât, lungă până-n podea, ce divulgă doar când Panait Mușoiu umblă, papucii cafenii de pâslă găzduiți sub poale ca niște pui sub cloșcă. Am străbătut un sector de întuneric, adică încăperea de la intrare.

– Încet, bagă de seamă – a exclamat bătrânul, cu reflexia mecanică a unui ghid, indicând turistului, din obișnuință, vre-un accident de teren. N-a adăugat, potrivit clasicei scuze: „e cam incomod la mine“. Pentru dansul totul e natural și bine rânduit. Nimic nu-l stingherește. Existenței lui fizice i se potrivește cu prisosință acest cadru modest, numai obstacole, unghere, lucruri vraște. S-a adaptat. I-am urmărit cu admirație pașii mărunți, alunecând pe pârtia îngustă dintre stanele de cărți și pachete, bolovănite ca după cutremur, înghesuie miraculos în cele două odăițe cât gheretele de pâine. Nu înlesniri de astea râvnește. Dincolo de colțul mesei troienit de asemeni cu hârtoage, hârtii, puzderie de nimicuri uzate; dincolo de ferestruicile ce-i țârmuresc orizontul taman până-n șanțul trotuarului unde chiftesc zoile – e adevărata, e imensa lui lume.

Reflexul ei năzdrăvan, iată-l închegat în miile de volume și bucoavne din rafturi și podele, pe care le-a citit, le-a tradus, le-a editat, le-a popularizat.

Ce importă dulapul, fotoliul, lampa electrică, patul bun, baia – zadarnicele accesorii ale epicureismului modern – față de voluptățile spirituale ale lui Auguste Boyer, autorul *Evoluției substanței*, Combes și Djeddet (*Premergători anarhiști*); Deshumbert (*Morala întemeiată pe legile naturii – Raiul și Iadul – Dureri și bucurii*); Paul Gille (*Filozofia demnității omenești*); Victor Segno (*Legea mentalismului*);

Jean Marechal (*Progresul omenesc*) – și alți gânditori, din lucrările cărora Panait Mușoiu a răspândit în proprie tălmăcire peste două sute de opere!

Restul e fandoseală. Deșertăciune.

Aș vrea să vă introduc în intimitatea lui Panait Mușoiu. Căci o prezentare a căminului sui generis, e o prezentare a amfitrionului. Nu încă un aspect, ci încă o trăsătură a lui, un element esențial ce întregește portretul, îl sudează de fond, îl armonizează cu ambianța. Ca două oglinzi paralele, interiorul ăsta răsfrânge gazda și viceversa.

Aș vrea, dar e tare greu. Mi-ar trebui un bedecker de muzeu, în stare să mă inițieze în misterul unor lucrări dintr-un leat străvechi, anacronice. Mi-ar trebui multe ședințe de familiarizare, ca pentru o regiune străină, unde viiază altă rânduială gospodărească, alt sens al formelor și orientării. E nevoie să uiți o deprindere a legilor de habitație obștească, să cauți să-ți apropii una nouă, ca Robinson obligat să-și însușească din epave și năsociri – disparatele amănunte ale adăpostului.

E un plan de sălășluire, instinctiv altul. E răsturnat. Te îndrepti spre ușă și te lovești de un perete de cărți, clădit în rama canatului. Vrei să faci lumină, și afli că lampa e sub pat. Ca să te speli, musai nevoie să evacuezi cuveta de sumedenia de tomuri și caiete. E o insulă cu ascunzișuri și trape, unde deceniile păstrătoare și împlinitoare au strâns fără să lărgească spațiul, obiect peste obiect, bucoavnă peste bucoavnă, vechitură peste vechitură.

El, care știe totuși rostul și locul fiecărui lucru e în stare să-și reconstituie cu amintirile astea prăfuite zdravăna lui existență. De la caietul cu poezii de acum șaiszeci de ani până la transpunerea lucrării de psihologie abia terminată. Ca pâraiele sahariene când deasupra, când sub nisip, etapele acestei vieți active și singuratice se pot înnădi din vestigiile vizibile sau ba, pitite sau la iveală – numai cu sfortărea unei evocări.

Iată în mâna vigurosului bunic, filele îngălbenite, înregistrând primii pași pe plaja scrisului. De unde le-a scos? Cum a izbutit să le smulgă acestui haos? E secretul lui. Cei șaptezeci și cinci de ani n-au ofilit în memoria sa imaginea adolescentului, slujbaş la primăria din Roman, în sufletul căruia svâcneau ca într-un mugur, sevele unei vieți ahtiate de buche rodnică, de elanuri nobile. Arde într-ânsul dorul de instruire, se perindă pe sub ochii lui lacomi avalanșa cărților, împrumutate, cumpărate din lefșoara modestă. Ce nebănuite zări izvorăsc din pagini! Între Moldova, în poiana căreia își făcea vacul, și grădina de lângă gară, stârnită arare de răscolitorul țipăt al locomotivei abia introduse – e un univers nou ce se înalță și se revarsă miraculos. Și asta cum? Cu vrăjitoria câtorva slove tipărite. Strașnică născocire, cartea! I se va consacra ei. De atunci datează spiritul lui de economie. Tot ce câștigă e pentru carte, pentru instruire.

– Cu 2400 lei, strânși atunci pitac lângă pitac, am trăit 10 ani – îmi împărtășește cu mândrie. Nu i-am irosit pe fleacuri, ci pe lumină!

Am lăsat caietul cu versuri oxidate, reluând explorarea subsolului, în vreme ce vioiul bătrân, cu o surprinzătoare dexteritate extrăgea din uluitorul bric-à-brac, piesele cronologice ale carierei și vieții sale. Am clătinat încă o dată capul. Omulețul ăsta cu mustață mișoasă de bumbac, pe care-l socoteam ființând într-o lume aeriană, circulând pe un plan fără dimensiuni – și-a durat acasă, un sistem de trai tare încălțit. Firul de borangic desfășurat afară, întins între cele două puncte ale realității stricte: tipografia și poșta – e înăuntru, în vizuină, un ghem, complicat până la amețeală. Sau poate, e un efect de optică a noastră! Un miraj! Incapacitatea de a judeca dintr-odată, cum am mai spus – de a măsura la o scară adecvată – o factură de viață deosebită de a ta. Apucături, gesturi, reflexe, ce nu corespund.

Prima impresie a contactului cu acest loc e una de ridicolă dezorientare. Am căutat un scaun. Ioc. Bătrânul nu s-a sinchisit. Își vedea de o treabă, într-un svon de foșnet ce-l distrăgea de la banalul oficiu de gazdă. N-ar fi găsit curios dacă mă cocoțam pe un raft, dacă transformam în taburet unul din numeroasele pachete cu cărți risipite pretutindeni. Asta-i mobila lui. Ca în șopronul unui arheolog unde bolovanii și lepezile servesc natural drept bănci sau fotolii.

Cred că, întorcând la un moment dat capul, a fost surprins de inaptitudinea mea. M-a întrebat candid :

– De ce nu ieși loc!

- Hm!...
- Șezi pe pat.

E singura mobilă vizibilă. S-a găsit pentru dânsa – vai! cu câte cazne, desigur – un spațiu taman pe dimensiune.

- E o lecuță bătrân! – m-a informat cu o parafă de orgoliu în glas, în vreme ce un zâmbet copilăresc îi încrețea colțul ochilor. – Îi am din 1890. Râse încet, ca de o șotie nevinovată... Mi l-a dăruit Lambriu (cine o fi?) Știi, a fost director la hotel „Dacia“... (Aa! Așa da!)

- Pat istoric, domnule Mușoiu!

- Ha! ha! ha! – curat istoric. Lambriu era atunci în mișcare... Venea la toate întrunirile noastre... Patul e contemporan, ca să zic așa, cu *Revista Ideii*. Te rog s-o răfoiești. Poftim.

*

Un salt îndărăt. Într-o epocă de freamăt și exaltare. Altă etapă. Panait Mușoiu a venit la București. Își găsisse destinul. Va lupta pentru muncitorime. De la caietul cu versuri stângace, trecuseră câțiva ani. I-au folosit. Panait Zosin, marxistul din Botoșani; Iosif Nădejde la Iași; Ibrăileanu, Eugen Vaian, Hamangiu, Raicu Ionescu – care militau la Școala Nouă – i-au fost mentori. E pregătit acuma. Va căuta să înfiripe și în capitală, unde mișcarea era anemică, în fașă, o organizație care să nu fie mai prejos decât aceea serioasă, matură, din Moldova.

Fierbe într-ânsul vinul tinereții, nu-și va precupeți nici puterile, nici munca. Se va hărăzi cauzei trup și suflet.

Iată-l la cafeneaua Oesterreicher, din pasajul Victoria. Local de a treia mână... O odăiță dindos... Lampă cu sticlă afumată... Patron cumsecade, paternel, mândru de tacâmul ăsta hirsut, care exhiba un vocabular savant încins în discuții vehemente, în jurul mesei pe care abureau ceștile cu ceai... Constantin Mille, sclivisit, considerat de buldogii mișcării diletant, fiindcă-i plăcea să improvizeze, neglijând „metoda“, pregătirea documentată... Ioină Nădejde, și dânsul mutat în preajma lui '89 în București, minte organizată, dăscălească, muncitor, gata să inițieze și să instruiască pe oricine, fără să trădeze vreodată un semn de sâcăială. Anton Bacalbașa, mușcător, arrogant, veșnic în căutarea unei combinații de revistă... Arare Vasile Morțun, tumultuos, darnic, aducând cu dânsul suflul mai iute, mai îmbolditor, al mișcării din jurul organului ieșean *Muncitorul*, unde și Mușoiu activase prin 1887... Din când în când, sărbătorește, Gherea.

- Agitată vreme! – evocă bătrânul. Făceam de toate. Orânduiam adunările, culegeam date pentru diferitele conferințe, mă ocupam cu *Munca* unde scria și Zosin, citeam, mă repezeam în provincie, în centrele unde se activa. Mai târziu, pe la 1890, am înființat *Revista Ideii*. Locuiam într-o odăiță la Oesterreicher și n-aveam o clipă de liniște, fiindcă și ziua și noaptea se perindau prietenii. Ba unii dormeau la mine, câte trei și patru, când n-aveau unde. Fiindcă eram sever, bunăoară ceream și celorlalți să nu bagatelizeze treaba, să studieze metodic problemele: fiindcă mă împotriveam ori de cite ori constataam câte ceva de mântuială – m-au poreclit „anarhistul“. De asemenea, și pentru viața mea cumpătată – nu beam, nu fumam, nu-mi prăpădeam vremea în petreceri, conduită respectată până astăzi – m-au mai dăruit cu o poreclă: „Cuviosul Panait“. Frământată epocă! Minunată epocă! – exclamă bătrânul, aruncând fără voie o privire asupra maldărului de cărți și reviste, grămădite în încăperile minuscule.

Adevărat! am meditat, însoțindu-i raita, așezat pe cerga uzată până la urzeală (din ce an o fi!) –, frumos netezită când s-a sculat, și a deretecat, ca în fitece dimineată și casa și curtea.

Acuma de abea, stând pe patul scund, am descoperit – o minune! – că există și scaune. Cum naiba să le ghicesc? Zăceau sub nămeți de volume, diguite jurîmprejur. Asta-i destinația lucrurilor. Fără excepție. Chiar patul are menirea asta diurnă. S-ar zice, că abia așteaptă să scoboară stăpânul, ca să sară terfeloagele pe cergă, ca pisicile.

E un interior, ca un rebus. Cu o doză copioasă de răbdare, reușești în cele din urmă să-l dezlegi. Să descoperi în talmeș-balmeșul extraordinar, o închipuire de rânduială, un fel de ordine – și gospodărească, și imaginativă și cosmologică, ce-i dreptul grozav de personală. Așa te familiarizezi, pe îndelete, cu arhitectura lăuntrică a furnicarului. Cărăriua asta sucită, meterezele misterioase, tainețele – închipuie numai pentru spectatorul neinițiat, profan – haos. Pentru cei obișnuiți, bătătura e familială.

De pildă prima încăpere, la intrarea subsolului, are numai plafon. Zidurile sunt întocmite din cărți. O scorbura croită într-o bibliotecă. Am văzut de mult, în gropile lui Ouatu, când nu se asanase mlaștina, o colibă clădită exclusiv din cutii goale de conserve, culese de pe faimosul maidan, unde se arunca gunoiul Capitalei. Laponii își sapă adăpostul deadreptul în gheață. Panait Mușoiu și-l confecționează, cu cărămizi de celuloză.

Aci, în odăița asta, e depozitul cu marfă de expedit. Tot ce a tipărit de-a lungul deceniilor, prisosul – tot ce se colectează din rămășițele edițiilor proaspete, cresc perete lângă perete, concentric. Ca un hogaec vechi ce-și îngustează orificiul, cu funinginea depusă treptat, strat peste strat. Cum se descurcă, Doamne Dumnezeule? Cum reușește să se aburce până-n plafon, în canalul ăsta strâmt, când are nevoie de vreun pachet? Și, sunt șanse ca acest horn să se contracte fatal cu un nou stoc de tipărituri!

Am îndrăznit să-l întreb. Panait Mușoiu n-a șovăit să mă dumirească. Mi-a făcut o demonstrație de alpinism cu o sprinteneală ce i-am invidiat-o. S-a ridicat slujindu-se de mâini și de picioare, luând drept puncte de reper ieșiturile pachetelor suprapuse – cu o ușurință ce-l scutea de scară, frânghie, bocanci țintuiți!...

– Bravo! Acum îmi explic de ce te ți așa de tânăr! E o gimnastică bună.

A răs.

– Și gimnastica asta și viața sobră priesc sănătății. Ia te uită, dantura mea, e teafără și întreagă. N-am stricat-o cu tutun, cu abuz de dulciuri, cu mâncare exagerată. Și astăzi iau o singură masă pe zi – prânzul. Seara nimic. Nu cere stomacul mai mult. E dresat cu regimul ăsta. Să nu crezi că mâncând peste obișnuință îmi face rău. Dar n-am nevoie. Fug de inutil, de tot ce-i nărav, exces. La 75 ani, nu mă servesc de ochelari și slavă Domnului – nu-i zi, nu-i noapte să nu le petrec cu lectura și condeul. Iaca ultimul meu manuscris.

Îmi întinse un teanc gros de firișoare albastre – hârtie decolorată cu muchiile îngălbenite, pe care se înșiruie o slovă minusculă, corectă, citeață. O slovă zămislită totuși în subsolul ăsta întunecos, la zarea unei lămpițe cu gaz, ca acele de bucătărie fără reflector.

*

Așadar, având în vedere că o încăpere e transformată în magazie, Panait Mușoiu nu dispune pentru habitație decât de una singură. Aci e și dormitorul și sufrageria și camera de lucru și arhiva și salonul de primire. Să încercăm să v-o prezentăm, profitând de faptul că bătrânul amfitrion, scotocește printre hârtii, niște suveniruri fotografice.

Odăița asta, e mai clară. Răspunde la stradă. Pereții văruiți ajută într-o însemnată măsură luminii, strecurată din două părți: de afară prin gemulețul perpendicular pe linia trotuarului; din curtea îngustă, prin fereastra situată sub nivelul ei. Am spus că – ceea ce te izbește la întâia căutătură, e abundența cărților. Aruncate pretutindeni. Peste un soi de etajieră, sub pereții ferestrelor, pe podea, pe scaune, pe sobă, și în jurul ei. Panait Mușoiu nu face foc iarna. Mai păstrează nu știu unde, o rămășiță de lemne, aduse acum câțiva ani când s-a mutat din strada Fluierului, unde locuia la mansardă. Printr-o întâmplare am zărit soba de teracotă, mijind verde prin crăpăturile baricadei de cărți.

Când te deprinzi o țără de acest dezmăț casnic – încep să prindă contur, ca lucrurile mascate de dărâmături după incendiu – obiecte și scule indispensabile omului. Sub masă în scorbura unui maldăr de bucoavne, e pieptenele. La picioarele etajerei, în văgăuna altei stive, pasta de dinți. Unde o fi periuța? M-am ostenit, după atente investigații s-o descopăr. Era chiar pe marginea mesei, într-o fleșcăită cutie de carton, peste un strat de plicuri decolorate. Lingura de pantofi, e pe un raft al bibliotecii, cu semn de reper – un vechi și gros volum al lui Elisée Reclus: *Evoluția și revoluția*. Acolo, e locul ei.

Alte lucruri – cuțit, pahar, cană, linguriță, ceas, solniță etc. – care nu pot lipsi – mi-a fost imposibil să le adulmec. Dormeau în bârlogurile lor, printre hârțoage, treze numai la chemarea stăpânului. L-am întrerupt, din curiozitate, taman când recitea într-o revistă, un articol consacrat activității sale.

– Cât o fi ceasul?

– Stai să văd...

Fără să lepede lectura, a brodat câțiva pași, printre stivele îndesate pe podeaua goală, spre sobă. Cu ochii pe buchile măgulitoare (mi le-a arătat), a întins mâna, undeva, într-o ascunzătoare misterioasă,

ca s-o readucă imediat împreună cu un ancestral ceas cu clopot, model C.F.R. Numai așa i-am aflat coltonul. La fel am procedat cu paharul. (Chipurile mi-era sete). Zăcea sub piciorul mesei.

Panait Mușoiu, le știe însă locul. Nu numai al lor, dar și a sutelor de autori, zidiți sub alți tovarăși de înghesuială, îngropați, amestecați într-un diabolic amalgam, cu fel de fel de maculatură. Îi nimerește – vorba dezghețatului moșnegel – cu ochii închiși.

E și un pasionat colecționar de sfoară. Îi trebuie pentru pachete. Se lăfăiește pretutindeni în chip de gheme și snopi, bobine și cunune, în diverse grosimi, calități, culori: pe ușorul ușii, pe masă, pe pachetele cu cărți, pe clanță, oriunde s-a brodit un cui, un relief.

Moș Panait – se putea altfel! – a dibăcit fotografiile. Aparțin altui veac, când pletele se integrau în panoplia credinciosului militant, când lavaliera lipită de bărbie, tindea parcă să imite grotesc, podoaba naturală a portretului plasat în loc de cinste, în toate cluburile socialiste: portretul lui Karl Marx.

– Poza asta-i din Paris.

– Cum, ai fost acolo?

– Ehei, și-n alte străinătăți! Am umblat, nu glumă în tinerețea mea. Ți-am spus că am strâns, când eram funcționar la primărie, 2400 lei. Cuășți bani, m-am ținut nu numai zece ani, dar am vizitat și o sumedenie de țări.

Capitol prețios în biografia lui Panait Mușoiu. În 1889, a plecat să asiste la Congresul „liber cugetătorilor”, organizat cu prilejul expoziției din Paris. Îl mâna dorul de instruire, de a lua contact cu civilizația occidentală, cu promotorii și leaderii atâtor curente sociale și filozofice. A stat acolo patru luni, cheltuind un leu pe zi (15 centime o supă!), frecventând cercurile avansate, citind, discutând, interesându-se îndeaproape de oameni și idei.

A plecat apoi în Belgia, unde a trăit un an întreg, călătorind și târguind literatură – cu 600 de lei. La Bruxelles, l-a cunoscut și s-a împrietenit cu savantul de reputație mondială Elisée Reclus, și cu discipolul acestuia, actualul conducător al Internaționalei socialiste, De Brouckère, precum și pe alți campioni marxiști ai epocii.

S-a dus pe jos la Anvers, unde a ținut să viziteze instituțiile culturale și de asistență socială, dormind și câteva zile în șir la „Azilul de noapte”, ca să studieze cu propria lui experiență, și organizația acestor așezăminte, mizeria nefericiților pensionari. Vroia „să se pătrundă de suferințele desmoșteniților soartei”.

A cercetat apoi Elveția, Germania, Italia, Budapesta – cu un ochi avid de informație, îmbogățindu-și din ce în ce mai fructuos mintea și sufletul.

Așa a-a gândit, după ce a înființat cu Panait Zosin *Revista Ideii* apărută vreme de 15 ani – să popularizeze la noi în țară scriitorii ce și-au închinat viața umanității. Așa s-au încheat cele două sute de lucrări traduse, adaptate, apoi împachetate și expediate de el singur, pentru care treaba asta migăloasă și covârșitoare e cea mai prețioasă voluptate.

*

Voroavă, Panait Mușoiu s-a așezat pe pat alături de mine. A avut grijă să mă aprovizioneze în prealabil cu un stoc remarcabil de cărți și reviste. N-a uitat – prevăzător la acest univers de hârtie, să-mi puie pe genunchi o scrumieră, improvizată din capacul unei vechi cutii de cacao. Popa Soare e o stradă liniștită.

Până aci, zvonurile de afară se estompează. Dar nu lumea asta cernută, fragmentară, îl preocupă. E indiferent la alt decor decât al acestui cosmos colbuit, la altă acțiune decât a condeiului cu penița bandajată cu ață, ce se oprește doar când trebuie alimentat în sticluța cu cerneală violetă. Tabloul ăsta mobil de afară, repertoriul străzii, nu-l intrigă, sunt de mult incidente neînsemnate, anonime. Și tocmai spectacolul ăsta, ciuntit, trezea în mine nu știu ce penibile sentimente.

De aci de jos, odată cu ecoul pașilor, trec ca pe un ecran minuscul, de pe care s-a deplasat imaginea, secțiuni de picioare; un arc de roată ce nu se învârtă ci se leagănă ca un tampon de birou; numai două glezne de cal; o gheată urmată de o bucată de băț cu vârful de gumă; o pereche de pantofi de parcă ar fi expuși la o vitrină de cizmărie – un univers retezat, ca într-un roman de Wells.

– Nu te impresionează, d-le Mușoiu, priveliștea asta decapitată?

M-a privit mirat.

– Cum așa? Nici nu mă interesează. Să-ți împărtășesc însă, un fenomen, care ar ține de tehnica impresiei. Strada asta, cu amănuntele ei, nici nu-ți închipui cum se imprimă în minte, fără să-ți dai seama. Privești pe fereastră, crezi că ești adâncit în gânduri, dar nu vezi nimic – dar uiți că ochiul e ca un aparat fotografic lăsat deschis. Și te pomenești, din senin, cu imagini.

În decursul anilor, de când locuiesc aci, era fatal ca imaginile stereotipe, să-și întipărească mai accentuat, conturul. Las că și strada e potolită, fără pronunțată varietate de trecători. Cred că posed albumul mutilat al tuturor vecinilor.

Se opri o clipă, amuzat de mutra mea uimită ce-o făceam. Își petrecu peste mustață, bonom, mâneca largă a cămășii de noapte. Continuă astfel:

– Nu-i cunosc decât după picioare. De exemplu, opinca e a olteanului; bocancul, al măturătorului; gheata cu gumilastic a pensionarului de la tribunal (am auzit de dânsul); pantoful nițel scâlciat, dar totdeauna văcsuit, e al funcționarului comercial; papucii clămpăniți sunt ai bucătăresei; glezna subțire cu ciorapul bine tras, e a studentei din ograda cu nalbe.

Nu mi-am putut înfrâna un zâmbet la ultima mărturisire.

– Te miri, hai? Sunt un solitar, dar nu un ursuz. Cumpătat, dar nu ascet. Dintotdeauna, conduita ma a ținut balanța între util și inutil, între urât și frumos, între drept și nedrept. Dacă scrisul e un cusur, atâta cusur am. Sunt perfect echilibrat, și la trup și la suflet. Mulțumirile mele, au fost de când mă știu, de alt ordin decât cel vulgar. Chiar mulțumirile fizice, fiindcă decantate, spiritualizate. Înțelegi acuma, că un lucru frumos, o ființă arătoasă, nu mă lasă indiferent, rece. Mi se întâmplă adesea să mă opresc la o vitrină înaintea unui bibelou artistic, sau să admir eleganța unei femei chipeșe. Însă și astăzi la 75 ani, și odinioară la 25 – imboldul gestului are alt caracter decât al instinctului comun.

Și bătrânul izbucni într-un râs tânăr, sănătos, cum nu prea se întâmplă la vârsta astmei.

– Marea virtute – continuă bătrânul cu solemnitate – e să restrângi cât mai sever sfera necesităților. Socot că am izbutit. Nu depind de nimeni, de nici o patimă. Nu-mi trebuie mai mult decât am, nu-mi trebuie altceva decât cărțile și munca. Amintirile? Împotmolire. Rețin numai pe acele, capabile să mă justifice înaintea conștiinței mele. Să mă îmboldească spre bine și frumos. Mătur, cos, deretec, spăl, bucătărese, îmi țin la zi corespondența, abonații, împart cărți cu și fără parale. Nu numai cine dispune, dar mai vârtos acel ce n-are, trebuie să se împărtășească din harul gândirii înviorătoare.

L-am ascultat evocând o existență atât de aparte, atât de anacronică în năzuințele ei oneste, dezinteresate. Perpetuată pe aceeași cadență domoală, discretă. Câți îl cunosc? Câți i-au urmărit activitatea – fără suficiență, fără ironie?

Acuși, pe inserat, când se va întoarce acasă din obișnuita plimbare, svârlindu-și peste cărți haina albă tivită cu șnur negru (n-are dulap, nici cuier), parcă îl văd aplecându-se să tragă lampa de sub pat. Sticla e curată. A spălat-o dimineața la cuvetă, a șters-o cu o veche basma roșie făcută șurub în jurul condeiului ce joacă și acest rol suplimentar. Va lua cu un gest precis cutia cu chibrituri cuibărită în cine știe ce găoză, va scăpăra molcom un bețișor, având grija ca înainte să coafeze cu două degete mustăcioara fitilului. Pe masă îl așteaptă cartea străină în curs de traducere, hârtia albastră, sticluța cu cerneală. Ca în fitece seară. De ani, de decenii.

M-a condus până la poartă în cămașă de noapte. În drum nu s-a putut reține să nu-mi arate „grădina“. Lângă zaplaz, câteva tufe solitare. Cică busuioc. Îi țin o melancolică societate, când de la masa subsolului ridică ochii. Câteva tufe de busuioc! Nu-i trebuie mai mult. Suficient pentru simțurile lui pământeste.

Căci e deajuns să întoarcă privirea și în fața lui s-au desfășurat toate Versailles-urile lumii, toate grădinile socratice. Panait Mușoiu e magul propriei sale euzorii.

Cl. Panțiru (F. Brunea-Fox)

Astăzi 14 noiembrie 1944, orele 20, a încetat din viață la Clinica Dr. Bagdasar, scriitorul
PANAIT MUȘOIU

în etate de 80 ani.

Adânc îndurerăți Azur fiul, Rozica noră, Măndița Colonel Protopopescu soră, Marta soție și familiile înrudite.

Incinerarea are loc la Crematoriul Cenușa, sâmbătă 18 noiembrie, orele 15.

Rugăm prietenii să ia parte.

„Panait Mușoiu” (*Revista Fundațiilor Regale*, anul XI, decembrie 1944, pp. 712 – 714)

A fost să-nchidă ochii și acest om ciudat, pe care moartea se părea că-l uitase. El făcea parte încă de multă vreme din regnul materialelor inuzabile ale naturii, păstrându-și o tinerețe metalică și pietrificată. Higieniștii și amatorii de longevități științifice vor putea să studieze în omul care a dormit toată viața fără foc și care se scălda în apele aproape înghețate, o nouă a mia și a suta formulă de împăcare a rezistenței cu timpul.

Vizitat de agenții Siguranței de câteva ori pe lună, acest cărturar al școlii celei mai bune și care învățase singur să citească și să scrie, tâlmăcind din limbile străine cărțile reputate primejdioase pentru tihna socială, trăia cu ușile deschise, ca să-și poată primi la orice oră din noapte vizitatorii în pat. Își trăgea pătura peste cap și-i lăsa să caute și să ia din percheziții tot ce le plăcea, cu condiția să nu i se stingherească, așezate în zeci de rafturi până-n tavan, colecțiile lui, *Revista Idei* și edițiile numeroaselor lui cărți și broșuri, imprimate continuu timp de 50 de ani cel puțin.

Originalul pustnic, totdeauna cu barba, cu părul curat pieptănate, cu cămașa proaspătă (spălată și călcată de el), cu lavaliera de mătase înodată peste haina de catifea cu dungi în relief, tăiată drept, uneori cu o garoafă roșie în colțul buzunarului batistei albe, locuia în ulițe cu nume pitorești asortate, strada Iepurilor, strada Turturelelor, fundătura Pipăilă... Când pleca de-acasă, el își lăsa cheia în broască: Poate că venea, în lipsa lui, vreun camarad, urmărit sau nu, care putea să tragă un pui de somn; ori îi venea o inspirație nouă Siguranței și mai avea nevoie de o percheziție. Mușoiu nu a fost niciodată un clandestin și un conspirativ. Onoarea îl obliga să lucreze la lumina zilei, scriind și publicând cu o conștiință sigură de sine și liniștită.

Problema, pe care nu o putea înțelege Poliția, e o problemă, greu înțeleasă și azi, nu numai de organele represive, dar de către confrății de presă: cum poate un om să aibă o concepție riscată, a lui, personală, neplătită, și cum i s-ar putea consacra ei fără să i se cunoască un venit de slujbă, când e așa de lesne cu o fărâmă de cotor de condei să te și procopsești? Panait Mușoiu trăia ca păsările cerului, răbdând când n-avea ce duce la gură, vânzând câteva din cărțile lui, autor și colportor în același timp, economisind polul și leul pentru păstrarea unei independențe integrale și pure. Pe când plicurile se vindeau 50 bani mia, el era singurul scriitor din Europa care utiliza pe cele primite, și benzile vechi întoarse pe dos.

Un perfect echilibru și o neîntreruptă egalitate cu sine caracteriza pe acest înțelept calm, nesupărat de nimic și rectilin. O parte din existență și-a dus-o alături de cel mai bun camarad al lui, Doctorul Panait Zosin, într-o colaborare strânsă de vreo zece ani laborioși supranumiți pe vremuri „doi Panaiți”. Amândoi s-au străduit să dea cu mijloace reduse la minimum publicului cititor maximum de confort tehnic al lecturii, o literă clară, o cerneală sinceră, o paginație agreabilă, cu textul împins, bine înțeles până la marginile hârtiei, extrem de economisită. Mușoiu avea printre prietenii lui câte un tipograf, un mic patron al unui tighel cu un regal, în câte o periferie neștiută, unde-și transporta manuscrisul, făcea corectura, lega pachetele cu broșuri și le depozita în odaia lui tăiată de rafturi pline paralele. Sânguina, onestitatea, rezerva, noblețea și sărăcia lui de bună voie, monahală, alături de o fire cu entuziasmul candid, îngeresc, îi creaseră un prestigiu chiar în lumea sceptică a polițiștilor, deprinși cu fățarniciile ideologice care servesc costume și măști atâtor impostori și demagogi ai hârtiei tipărite.

Panait Muşoiu a fost un revoluţionar, însă în genul lui Elisée Reclus. Nu era un colectivist, un socialist: era un individualist, un anarhist; o stare socială lepădată de atotputernicia Statului asupra insului, utopică poate dar condiţionată de o dezvoltare înaltă, de o aristocratizare a spiritului, corespunzătoare într-un fel Supraomului, încercat de lirismul filosofic al lui Nietzsche.

Cineva ar putea să creadă că originile omului de mare caracter care s-a isprăvit frumos, vin dintr-o burghezie înfumurată. Ele au fost mai mult decât modeste. Muşoiu a fost fiul unui sergent de stradă, mi se pare că de la Bârlad. Superioritatea lui incontestabilă asupra multor muritori iluștri, este că și-a trăit viața cum a voit el.

T. Arghezi

Biblioteca Anarhistă

C. Ganait
Anexe literare despre Panait Mușoiu
Continuare la broșura „Panait Mușoiu” de Adrian Tătăran
2022

Pre luat la 16.12.2022 de la <https://pagini-libere.ro/>

ro.theanarchistlibrary.org